

Міжрегіональні диспропорції у доходах населення України

С. РОМАНЮК,
кандидат економічних наук
Національна академія державного управління
при Президентіві України

У статті розглядається динаміка диспропорцій у доходах населення за 2001–2011 рр., аналізуються зміни у структурі доходів фізичних осіб.

В статтє рассматривается динамика диспропорций в доходах населения за 2001–2011 гг., анализируются изменения в структуре доходов физических лиц.

The article deals with the dynamic of disparities in incomes over the period 2001–2011. Analyzed changes in the structure of personal income.

Ключові слова: *доходи населення, заробітна плата, прибуток та змішаний дохід, соціальна допомога, валове нагромадження основного капіталу домашніх господарств.*

Постановка проблеми. Розвиток регіонів країни характеризується зростанням диспропорцій як за економічними, так і за соціальними показниками. Суттєва диференціація існує у доходах населення, причому з часом змінюється сама їх структура. Характер змін, що відбувається за достатньо тривалий період у міжрегіональних диспропорціях складових доходів домогосподарств, повинен постійно досліджуватися та аналізуватися, що дозволить здійснювати оцінку ефективності різних сфер державної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми доходів населення, соціальні аспекти регіонального розвитку ґрунтовно досліджуються такими вітчизняними науковцями і фахівцями, як О. Амоша, П. Беленький, З. Варналій, В. Кравців, Е. Лібанова, Н. Мікула, О. Новикова та ін. Проте багатоаспектність регіональної проблематики, що стосується дослідження доходів громадян, залишається актуальною.

Метою статті є визначення основних змін, що відбуваються у доходах населення та їх структурі на основі дослідження міжрегіональних диспропорцій за 2001–2011 рр.

Виклад основного матеріалу. Загальною тенденцією розвитку регіонів за досліджуваний період було зростання диспропорцій за основними економічними показниками — валовим регіональним продуктом на одну особу, інвестиціями в основний капітал, прямими іноземними інвестиціями, рівнем зайнятості та безробіття тощо.

Із зростанням диспропорцій у регіональному розвитку збільшується і асиметрія в доходах населення (табл. 1).

Оцінка їх десятирічної динаміки (2001–2010 рр.) свідчить про нарощування територіального розшару-

вання населення за доходами. Якщо величина розмаху варіації у 2001 р. між максимальним (м. Київ) та мінімальним розміром (Чернівецька область) наявного доходу у розрахунку на одну особу складала майже 100%, то у 2010 р. різниця між граничними його значеннями складала вже 190%. Під наявними доходами мається на увазі максимальний обсяг доходів, які можуть бути використані домашніми господарствами на придбання споживчих товарів та оплату послуг. Вони включають заробітну плату, прибуток, змішаний дохід, сальдо доходів від власності, соціальні допомоги, інші одержані поточні трансферти за винятком сплачених, зокрема поточних податків на доходи та майно.

За досліджуваний період група з п'яти регіонів з найвищими значеннями наявних доходів на одну особу не змінилася, як у 2001 р., так і у 2010 р.: м. Київ, Київська, Запорізька, Дніпропетровська та Донецька області. Проте п'ятірка з найменшими значеннями цього показника зазнала змін: 2001 р. — Чернівецька, Тернопільська, Херсонська, Івано-Франківська області та м. Севастополь; 2010 р. — Закарпатська, Чернівецька, Тернопільська, Волинська, Рівненська області.

Змінилися пропорції складових, що формують доходи населення: якщо в середньому по Україні у 2001 р. частка заробітної плати у доходах населення складала 43%, то у 2010 р. — 41%. За досліджуваний період частка зарплати у доходах збільшилася на 2% лише у м. Києві та Київській області. Проте у Херсонській та Миколаївській областях вона скоротилася на 9 в. п., Івано-Франківській, Одеській областях та м. Севастополі — на 8 в. п., в Автономній Республіці Крим, Донецькій, Чернівецькій — на 6 в. п. Аналогічна ситуація склалася і за часткою прибутку та змішаного доходу у доходах населення: якщо у 2001 р. вона складала 18,7%, то у 2010 р. —

Таблиця 1

Динаміка змін у доходах населення за регіонами та роками¹

	Доходи населення, млн грн		Частка регіону від загальноукраїнського показника, %	
	2001 р.	2010 р.	2001 р.	2010 р.
Україна	157996	1101175	100	100
Автономна Республіка Крим	5833	39393	3,69	3,58
Області				
Вінницька	5044	33602	3,19	3,05
Волинська	2902	19137	1,84	1,74
Дніпропетровська	12890	88922	8,16	8,08
Донецька	16420	118223	10,39	10,74
Житомирська	3745	26124	2,37	2,37
Закарпатська	2881	20841	1,82	1,89
Запорізька	7057	45779	4,47	4,16
Івано-Франківська	3591	26504	2,27	2,41
Київська	6500	42732	4,11	3,88
Кіровоградська	3260	20213	2,06	1,84
Луганська	7359	51338	4,66	4,66
Львівська	7787	54838	4,93	4,98
Миколаївська	3783	26034	2,39	2,36
Одеська	6814	52924	4,31	4,81
Полтавська	5322	34462	3,37	3,13
Рівненська	3260	22362	2,06	2,03
Сумська	3984	24918	2,52	2,26
Тернопільська	2740	19587	1,73	1,78
Харківська	9588	67102	6,07	6,09
Херсонська	2979	20978	1,89	1,91
Хмельницька	4029	26987	2,55	2,45
Черкаська	3902	26194	2,47	2,38
Чернівецька	2109	16114	1,33	1,46
Чернігівська	3776	23179	2,39	2,10
м. Київ	14475	143903	9,16	13,07
м. Севастополь	1039	8785	0,66	0,80

лише 14,5%. У жодному регіоні за досліджуваний період вона не зросла; найбільше скорочення спостерігалось у Київській (-12 в. п.) та Закарпатській областях (-10 в. п.) (рис. 1).

Це надзвичайно негативна тенденція, оскільки прибуток та змішаний дохід якраз і визначають дохід, який одержують фізичні особи в результаті виробничої діяльності за винятком витрат, пов'язаних з її здійсненням, тобто це результат їхньої підприємницької діяльності (табл. 2).

Отже, незважаючи на зростання кількості суб'єктів підприємницької діяльності та кількості зайнятих фізичних осіб-підприємців протягом десятирічного періоду, результати цієї діяльності не відображаються у збільшенні відповідної частки у доходах домогосподарств.

У досліджуваний період спостерігалась незначна тенденція зменшення міжрегіональних диспропорцій у заробітній платі. Якщо у 2004 р. найвища середня зарплата по регіонах у Донецькій області

¹ Статистичний збірник «Доходи та витрати населення за 2010 рік за регіонами України» / За ред. О. Г. Осауленка. — К. : Державна служба статистики України. — 2012. — 104 с.

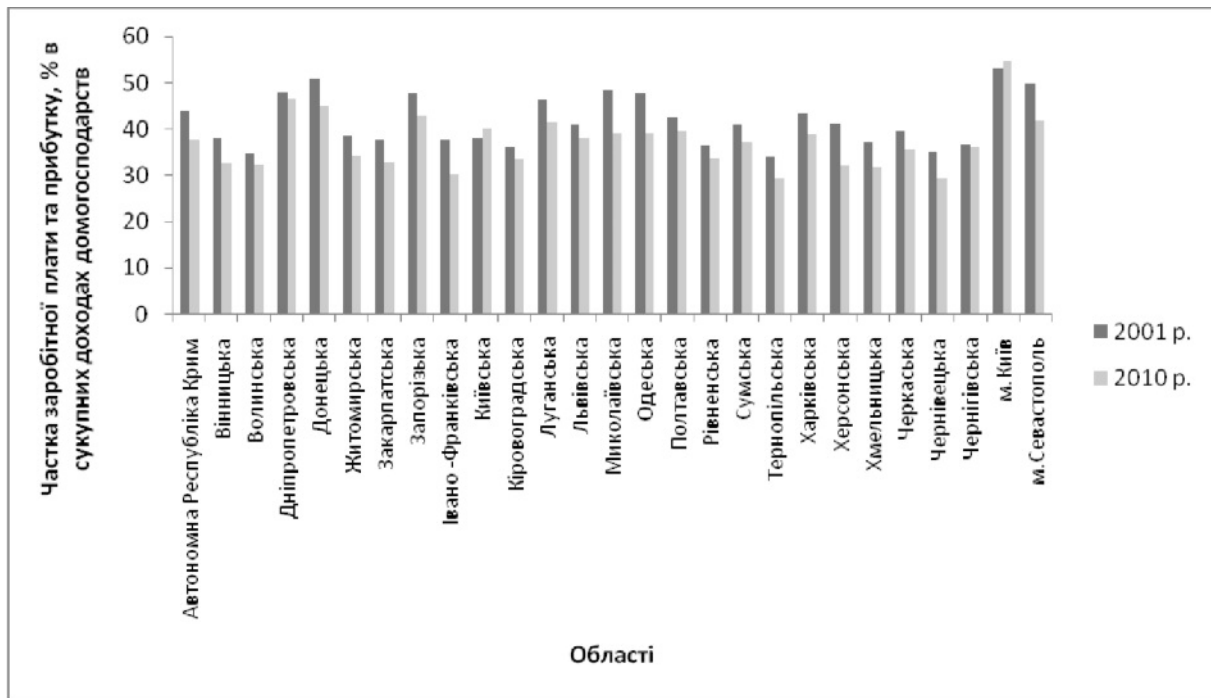

Рис. 1. Динаміка змін середньої заробітної плати за регіонами, 2001–2010 рр., %

(711,5 грн) перевищувала в 1,8 разів найнижчу середню зарплату у Тернопільській області (473,3 грн), то у 2011 р. це співвідношення зменшилося до 1,6 разів². Слід відмітити, що у кризовий період це співвідношення зменшилося до 1,49, що свідчить про повільніший темп зростання заробітної плати за 2008–2009 рр. в економічно розвинутих регіонах, ніж у менш розвинутих.

Водночас, міжрегіональний розрив між рівнем середніх зарплат і середньоукраїнським рівнем залишається значним. За період з 2004 р. кількість областей, в яких середня зарплата перевищувала середньоукраїнський рівень, становила лише 5 (окрім м. Києва) — Київській, Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій та Луганській. У 2012 р. середня зарплата у Запорізькій області стала нижчою за середню по країні³.

Починаючи з 2010 р., тенденції зростання диспропорцій у рівні середньої заробітної плати серед регіонів відновлюються.

Водночас, питома вага соціальної допомоги та інших поточних трансфертів у складі доходів домогосподарств зростає за цей період з 36% до 38%. На регіональному рівні ця частка доходів збільшилася у домогосподарствах усіх регіонів, крім м. Києва, де вона скоротилася на 5 в. п. Зокрема, у Закарпатській, Івано-Франківській, Тернопільській, Хмельницькій областях вона збільшилася на 11 в. п., Чернівецькій — на 10 в. п. (рис. 2).

Узагальнюючи тенденцію змін, що відбулися у доходах населення на регіональному рівні, слід визнати подальше зростання їх асиметрії, відносно збільшення у структурі доходів частки соціальної складової і відносно зменшення (в окремих випадках суттєве) ролі тієї частки доходів, що формується в результаті економічної діяльності.

За досліджуваний період не відбулося зменшення диспропорцій і у споживанні населення. Міжрегіональні порівняння засвідчили зростання як показника розмаху варіації з 5,3 до 6,4 (без врахування м. Києва), так і коефіцієнтів варіації з 0,5 до 0,6. Подібна оцінка підтверджується і характером кривих Лоренца, побудованих на цифрових масивах індивідуальних кінцевих споживчих витрат домогосподарств регіонів у 2001 р. та 2010 р. (рис. 3).

Підсумовуючи викладений аналіз диспропорцій у доходах та споживанні населення, вважаємо за необхідне звернути увагу на ряд важливих обставин, які вимагають більш ретельного вивчення асиметрії показників рівня життя населення. Проста екстраполяція усереднених на регіональному рівні відносно низьких доходів населення не завжди прийнятна при оцінці процесів регіонального розвитку.

Вивчення динаміки валового нагромадження основного капіталу домашніх господарств протягом 2006–2010 рр. в семи областях країни, де рівень індивідуальних доходів населення не найвищий в дер-

² Статистичний збірник «Регіони України» / За ред. О. Г. Осауленка. — К.: Державна служба статистики. — 2011. — Ч. 1. — 363 с.

³ Статистичний збірник «Регіони України» / За ред. О. Г. Осауленка. — К.: Державна служба статистики. — 2012. — Ч. I. — 310 с.

Таблиця 2

Динаміка змін у структурі наявних доходів населення у 2001–2010 рр., у відсоткових пунктах

	Зміна частки заробітної плати	Зміна частки прибутку та змішаного доходу	Зміна частки доходів від власності	Зміна частки соціальної допомоги та інших поточних трансфертів
Миколаївська	-9,29	-11,58	1,28	-4,96
Херсонська	-8,87	-10,28	1,59	2,57
Одеська	-8,49	-8,86	1,84	3,96
м. Севастополь	-8,02	-8,58	1,86	4,01
Івано-Франківська	-7,58	-8,42	1,96	4,03
Автономна Республіка Крим	-6,14	-8,23	2,07	4,28
Донецька	-6,00	-7,56	2,09	4,96
Чернівецька	-5,77	-7,37	2,26	4,98
Вінницька	-5,30	-7,35	2,52	5,02
Хмельницька	-5,27	-7,31	2,54	5,31
Луганська	-4,93	-6,86	2,75	5,51
Запорізька	-4,84	-5,77	2,79	5,64
Закарпатська	-4,77	-5,44	2,83	5,82
Тернопільська	-4,57	-4,51	2,91	6,63
Харківська	-4,47	-4,34	3,02	6,80
Житомирська	-4,16	-3,79	3,03	6,95
Черкаська	-4,08	-3,51	3,10	7,20
Сумська	-3,70	-3,46	3,19	7,31
Львівська	-3,08	-2,39	3,48	7,65
Полтавська	-2,87	-2,15	3,65	8,11
Рівненська	-2,85	-2,03	3,69	8,72
Кіровоградська	-2,53	-1,60	3,72	9,23
Волинська	-2,42	-1,50	4,00	9,60
Дніпропетровська	-1,30	-1,44	4,17	10,66
Чернігівська	-0,61	-1,24	4,43	11,05
м. Київ	1,57	-0,40	4,60	11,20
Київська	2,17	-0,30	5,42	11,41

Джерело: розрахунки автора.

жаві — Автономній Республіці Крим, Вінницькій, Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Хмельницькій та Чернівецькій областях — засвідчив відсутність кореляції цих двох індикаторів — розвитку території та підвищення добробуту населення (табл. 3).

Під валовим нагромадженням основного капіталу домашніх господарств мається на увазі приріст нефінансових активів, які протягом тривалого часу використовуються в процесі виробництва. До його

складу включається приріст виробленого основного капіталу, поліпшення існуючого основного капіталу та невироблених активів, витрати по передачі права власності на невироблені активи.

Так, якщо у 2006 р. у структурі наявного доходу населення частка цих регіонів складала 20,6%, то у загальному обсязі валового нагромадження основного капіталу домашніх господарств — 32,6%. У 2008 р. питома вага наявних доходів населення в них до загальноукраїнського показника практично не

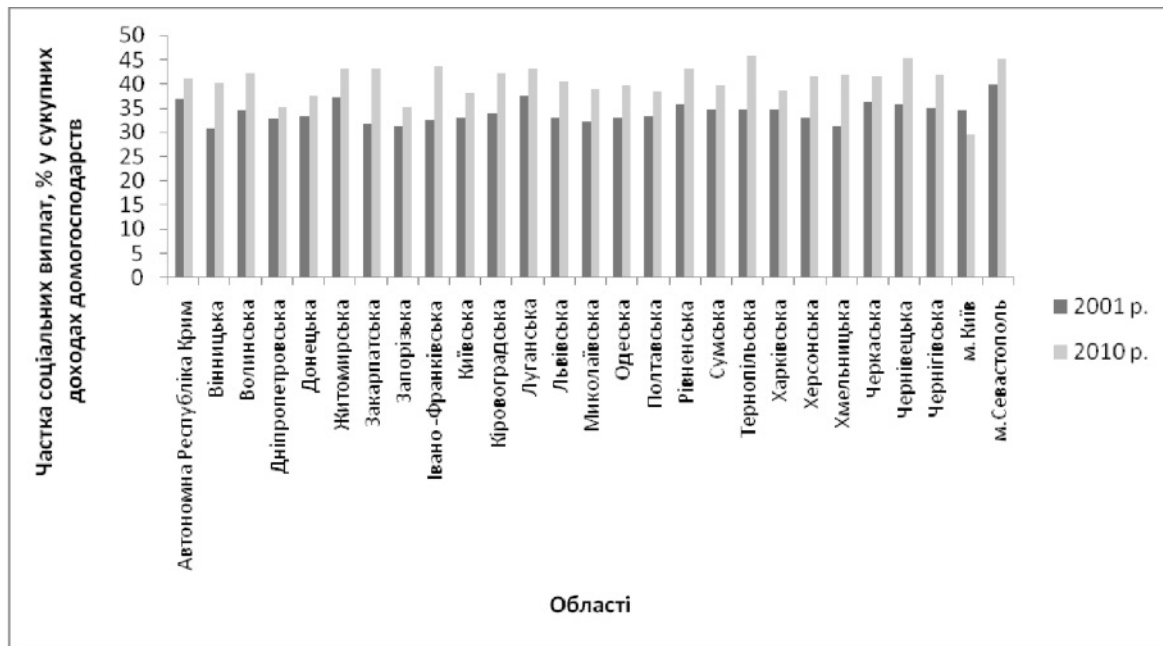

Рис. 2. Зміна у структурі доходів домогосподарств за регіонами за 2001–2010 рр. у сукупних доходах населення України.

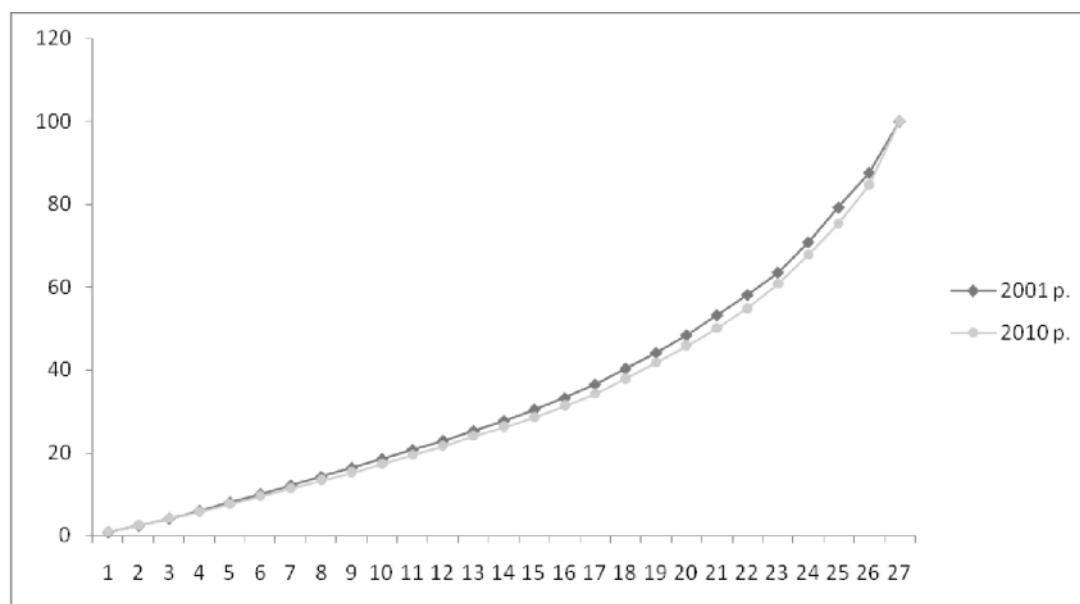

Рис. 3. Зміни частки регіональних витрат населення за 2001–2010 рр. у сукупних витратах населення України, %.

Примітка: Перелік регіонів за номерами, наведеними на графіку:

У 2001 р.: 1 – м. Севастополь; 2 – Тернопільська область; 3 – Чернівецька область; 4 – Херсонська область; 5 – Волинська область; 6 – Житомирська область; 7 – Закарпатська область; 8 – Івано-Франківська область; 9 – Черкаська область; 10 – Миколаївська область; 11 – Рівненська область; 12 – Чернігівська область; 13 – Кіровоградська область; 14 – Сумська область; 15 – Вінницька область; 16 – Хмельницька область; 17 – Полтавська область; 18 – Автономна Республіка Крим; 19 – Київська область; 20 – Луганська область; 21 – Запорізька область; 22 – Одеська область; 23 – Львівська область; 24 – Харківська область; 25 – Дніпропетровська область; 26 – Донецька область; 27 – м. Київ.

У 2010 р.: 1 – м. Севастополь; 2 – Чернівецька область; 3 – Тернопільська область; 4 – Кіровоградська область; 5 – Волинська область; 6 – Рівненська область; 7 – Сумська область; 8 – Херсонська область; 9 – Чернігівська область; 10 – Закарпатська область; 11 – Житомирська область; 12 – Івано-Франківська область; 13 – Миколаївська область; 14 – Хмельницька область; 15 – Черкаська область; 16 – Полтавська область; 17 – Вінницька область; 18 – Київська область; 19 – Луганська область; 20 – Запорізька область; 21 – Автономна Республіка Крим; 22 – Львівська область; 23 – Одеська область; 24 – Харківська область; 25 – Дніпропетровська область; 26 – Донецька область; 27 – м. Київ.

Таблиця 3

Індивідуальні доходи та валове нагромадження основного капіталу домашніми господарствами в деяких регіонах країни, за роками, %

	Питома вага валового нагромадження основного капіталу домашніх господарств регіону у загальнонаціональному показнику			Питома вага наявного доходу населення регіону у загальнонаціональному показнику		
	2006	2008	2010	2006	2008	2010
Автономна Республіка Крим	4,94	4,41	7,21	3,58	3,57	3,59
Вінницька	5,17	4,94	4,11	3,25	3,07	3,11
Закарпатська	6,01	6,36	3,76	1,97	1,89	1,87
Івано-Франківська	4,45	5,31	6,90	2,47	2,45	2,44
Львівська	6,18	7,63	8,18	5,23	5,12	4,96
Хмельницька	2,74	3,08	2,79	2,61	2,53	2,48
Чернівецька	3,07	4,42	2,99	1,52	1,40	1,44
Разом	32,56	36,15	35,94	20,63	20,04	19,88

Джерело: розрахунки автора.

змінилася – 20%, проте частка валового нагромадження домогосподарствами основного капіталу зросла до 36,2%. Достатньо високою, майже на рівні 2006 р., залишалась остання і у 2010 р. – 35,9%, при незмінній частці доходів населення. Подібне явище можна пояснити тим, що в доходи населення для чотирьох прикордонних областей – Закарпатської, Чернівецької, Львівської та Івано-Франківської – не включаються додаткові доходи, які поступають від працюючих членів цих домогосподарств з-за кордону, тому очевидним є існування необлікованих надходжень, які в кінцевому рахунку також перетворюються на основний капітал, що створює основу розвитку приватного та сімейного підприємства в цих регіонах.

У контексті можливостей регіонального розвитку вирішальне значення мають діяльність місцевої влади щодо розширення внутрішньорегіональної та міжрегіональної сполучної мережі, а також зменшення територіальних диспропорцій в обсягах та якості комунальних послуг. Наприклад, в Автономній Республіці Крим найбільш ймовірно зростання основного капіталу резидентських домогосподарств пов'язане територіально лише з південним узбережжям АРК, як місцем капіталізації доходів, що генеруються на цій обмеженій території, насамперед у літній сезон.

Значна частка нагромаджень основного капіталу домогосподарствами у Вінницькій та Хмельницькій областях пов'язана з певним туристичним та транзитним потенціалом цих територій і тому також носить достатньо локальний характер.

Висновки і пропозиції. У процесі проведеного дослідження міжрегіональних диспропорцій у доходах населення України слід відмітити принаймні два аспекти, зокрема: по-перше, державне стимулювання розвитку малого підприємництва не принесло відчутних результатів, і відносно зменшення частки доходів у вигляді зарплат та прибутків від підприємницької діяльності фізичних осіб є цьому підтвердженням; по-друге, визначення територіальних диспропорцій у доходах, споживанні і стандартах життя повинно здійснюватися на більш диференційованому рівні, з урахуванням опосередкованих вигод, що отримують домогосподарства від реалізації заходів, здійснюваних конкретною галузеву політикою і враховуватися при формуванні регіональної політики.

Подібний підхід у вимірі економічного розвитку та соціального прогресу визначений у Звіті Європейській Комісії, підготовленому експертною групою на чолі з професором Стігліцем (J. Stiglitz)⁴. Отже, цей підхід є вельми актуальним для аналізу доходів населення України на регіональному рівні.

⁴ Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. Official website. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/en/index.htm